

УДК 342.72/.73

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ БІЖЕНЦІВ В УКРАЇНІ

Козинець І.Г., старший викладач
кафедри цивільного, господарського права та процесу
Чернігівський національний технологічний університет

Козинець О.Г., к. і. н., доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Чернігівський національний технологічний університет

У статті узагальнено нормативно-правові засади регулювання соціально-економічної інтеграції біженців в українське суспільство. Проаналізовано проблеми реалізації соціально-економічних прав біженців, запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: біженці, інтеграція, соціально-економічні права, право на житло, право на соціальне забезпечення, право на працю, право на освіту, реалізація прав.

В статті обобщены нормативно-правовые основы регулирования социально-экономической интеграции беженцев в украинское общество. Проанализированы проблемы реализации социально-экономических прав беженцев в Украине, предложены пути их решения.

Ключевые слова: беженцы, интеграция, социально-экономические права, право на жилье, право на социальное обеспечение, право на труд, право на образование, реализация прав.

Kozynets I.H., Kozynets O.H. LEGAL ASPECTS OF SOCIAL AND ECONOMIC INTEGRATION OF REFUGEES IN UKRAINE

This article summarizes the normative-legal bases of regulation of the social and economic integration of refugees into Ukrainian society. It is also analyzed the problems of implementation of social and economic rights of refugees, the ways of their solution.

Key words: refugees, social and economic integration, social and economic rights, right to housing, right to social security, right to work, right to education, realization of the rights.

Постановка проблеми. Міграційні процеси стали невід'ємною ознакою розвитку людства від самого його зародження. Здебільшого люди залишали обжиті місця не з власної волі, а для того, щоб вижити, захистити життя. Глобального характеру міграція набула з кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття, коли під впливом цього явища опинилися всі континенти.

Одним із найскладніших питань міграції, яке стоїть сьогодні перед світовим співтовариством, є проблема біженців. Воно є предметом активного обговорення в Організації Об'єднаних Націй, яка продовжує пошук більш ефективних засобів захисту цієї вразливої групи населення та надання їй допомоги.

У той час, коли одні закликають до зміцнення співробітництва й координації діяльності установ, які займаються наданням надзвичайної допомоги, інші вказують на прогалини в галузі міжнародної нормотворчості й національному законодавстві, закликають до розробки нових норм. Однак усі згодні з тим, що ця проблема має багатосторонній і глобальний характер.

Інтеграція в країні притулку – це лише один аспект вирішення проблеми біженців і одне з трьох довгострокових рішень разом із добровільним поверненням і переселенням, які УВКБ ООН намагається впровадити для біженців по всьому світу. Біженці, які мають бажання, потенціал або потребу інтегруватися, повинні мати змогу це зробити, передусім мати реальну можливість соціальної та економічної інтеграції.

Ступінь розробленості проблеми. За роки незалежності України проблеми захисту прав біженців досліджувалися багатьма науковцями, серед яких О. Малиновська, М. Буроменський, С. Бритченко, І. Ковалишин, Г. Тимчик, С. Чехович, Т. Фандикова, О. Гончаренко, О. Поєдинок та інші.

Метою статті є аналіз правового закріплення соціальної й економічної інтеграції біженців в Україні та реальних можливостей її впровадження в життя.

Виклад основного матеріалу. Конституція України приділяє особливу увагу закріпленню прав і свобод людини та громадянина [1], у тому числі й біженців як суб'єктів права, які потребують особливого захисту з боку країни притулку. Чинне законодавство України у сфері біженців деталізує конституційні права та свободи біженців, уточнює права й обов'язки, а також установлює нові, не менш значущі права.

Національну нормативно-правову базу з регулювання правового статусу біженців сьогодні можна охарактеризувати як в основному сформовану, вважає І. Ковалишин [2, с. 1]. Порівняльний аналіз статей Конвенції про статус біженців 1951 р. та чинного законодавства України свідчить про відсутність істотних суперечностей між ними. Більше того, зобов'язання щодо захисту біженців, закріплені в національному законодавстві України, є певною мірою ширшими, ніж ті, що передбачені Конвенцією [3, с. 72; 4, с. 257].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додатково-

го чи тимчасового захисту», біженцем визнається особа, яка не є громадянами України й унаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності й не може користуватись захистом цієї країни або не бажає користуватись цим захистом через такі побоювання або, не маючи громадянства (підданства) й перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [5].

Особи, яким надано статус біженця та які перебувають в Україні на законних підставах, відповідно до статті 26 Конституції, користуються тими самими правами, несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, установленними Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Отже, можливість соціально-економічної інтеграції біженців в українське суспільство закріплена на законодавчому рівні, забезпечується правом на житло, на соціальне забезпечення, на працю й підприємницьку діяльність, на освіту, на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування, на рівні права в шлюбних і сімейних відносинах.

Одним із важливих прав біженця, реалізація якого впливає на адаптацію біженця в країні притулку та зумовлює його право на соціальну допомогу, є право на житло.

Конвенція про статус біженців у статті 21 прямо вказує, що, оскільки житлове питання регулюється законами чи розпорядженнями або знаходиться під контролем публічної влади, договірні держави будуть надавати біженцям, які законно проживають на їхніх територіях, якомога сприятливіший правовий статус і в будь-якому випадку не менш сприятливий, ніж той, яким зазвичай користуються іноземці за тих самих обставин [6, с. 93]. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» прямо не передбачає право іноземців та осіб без громадянства, у тому числі й біженців, які постійно проживають в Україні, одержати жила приміщення, обмежуючись прирівнянням біженців у правах та обов'язках із громадянами України, за винятками, установленними законодавством [7]. Водночас у Житловому кодексі України питання надання житла іноземним громадянам та особам без громадянства, у тому числі біженцям, не врегульовано. Необхідно зазначити, що ця проблема біженців не може бути вирішена найближчим часом, оскільки отримання житла є надзвичайно гострою проблемою й для громадян України.

Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту» передбачено право біженців користуватися житлом, наданим у місці проживання. Таким місцем може бути як пункт тимчасового розміщення біженців, так й інше житлове приміщення, надане біженцю для проживання. На цей час в Україні діють пункти тимчасового розміщення біженців у м. Мукачеве, м.

Перечин Закарпатської обл., розраховані на одночасне проживання 120 осіб; у м. Одеса – на 200 осіб; у м. Яготин Київської обл. – на 250 осіб. Пункти є місцем тимчасового розміщення осіб, зазначених у статтях 1 і 17 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту» [8]. У забезпеченні житлом біженців певною мірою сприяє Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання» від 31.03.2004 року № 422. Згідно із цією Постановою, місцевим органам влади доручається передбачити в проектах відповідних бюджетів кошти на формування фондів житла для тимчасового проживання громадян України, які втратили своє житло чи змушені були залишити його внаслідок надзвичайної ситуації, а також для осіб, визнаних біженцями.

Здебільшого проблему житла в Україні біженці вирішують самостійно шляхом найму або піднайму жилих приміщень, колективної оренди. Поширена практика, коли біженці орендують одну кімнату для проживання групи з 5–6 осіб. За адресою цього приміщення всі вони й намагаються зареєструватися. Хоча, відповідно до Житлового кодексу України, норма житлової площі становить 13,65 кв. м. на одну особу.

Реєстрація біженцями свого місця проживання в Україні відбувається за адресою того помешкання, що вони підшукали собі для житла, і передбачена статтею 6 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [9]. Вимога законодавства про реєстрацію цілком слушна, оскільки забезпечується контроль за місцем знаходження біженців, ураховується їх критичне становище як особливої групи незахищених осіб, здійснюється виплата грошової допомоги від держави.

Іншим важливим правом біженця, реалізація якого впливає на інтеграцію біженця в країні притулку та його фізичне існування, є право біженця на одержання грошової допомоги, пенсії й інших видів соціального забезпечення в порядку, установленому законодавством України. Оскільки біженці не мають житла та постійного заробітку, матеріальне утримання з боку держави притулку й реалізація права на соціальний захист є життєво необхідними для них.

Конвенція про статус біженців і Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту» передбачають право біженців на соціальне забезпечення. Порядок надання біженцям грошової допомоги та пенсій затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 06 липня 1998 року № 1016 [10]. Згідно з Порядком, для розгляду питання про надання грошової допомоги біженці можуть звернутися із заявами до органів міграційної служби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, а для вирішення питання про призначення пенсії – до управлінь Пенсійного фонду в районах, містах і районах у містах за

місцем їх тимчасового проживання. Грошова допомога біженцям складається з одноразової грошової допомоги для придбання товарів першої потреби й одноразової грошової допомоги на відшкодування вартості переїзду до регіонального пункту тимчасового розміщення біженців, регіону тимчасового розселення біженців або до іншого місця, обраного біженцем для проживання. Необхідно зазначити, що грошова допомога особам, які подали заяву про визнання біженцем, та особам, які мають право на додатковий захист, узагалі не надається. Її надання передбачено лише для визнаних біженців у розмірі одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, видається вона один раз.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання біженцям грошової допомоги та пенсій» № 1016 передбачає відшкодування вартості переїзду до пункту тимчасового розміщення біженців (далі – ПТРБ), еквівалентне вартості проїзду в плацкартному вагоні, також лише для визнаних біженців. Крім того, п. 12 ч. 2 ст. 27 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту» передбачено направлення Державною міграційною службою до ПТРБ лише заявників. Отже, ніхто із зазначених осіб в Україні такого відшкодування за переїзд не отримує.

Іноземці та особи без громадянства (у тому числі й біженці), які перебувають в Україні на законних підставах і застраховані в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, мають право на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг на умовах і в порядку, передбаченому Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», якщо інше не передбачено міжнародними договорами [11].

Відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, мають право на державну соціальну допомогу нарівні з громадянами України на умовах, передбачених цим Законом, іншими законами або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховній Раді України [12].

Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», особи, яким надано статус біженця в Україні, мають право на державну допомогу так само, як і громадяни України [13]. Порядок призначення й виплат державної допомоги сім'ям із дітьми визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 року № 1751. Сім'ям із дітьми надаються такі види державної допомоги: допомога по вагітності й пологам; разова допомога при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною по досягненню нею трьохлітнього віку; допомога при усиновленні дитини; допомога дітям, які знаходяться під опікою та піклуванням; допомога самотнім матерям, у яких є діти, якщо діти навчаються; допомога малозабезпеченим сім'ям із дітьми, яка призначається згідно із Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям

з дітьми». Сім'ям біженців із дітьми, які проживають у пунктах тимчасового розміщення біженців, зазначена допомога не надається. Державна допомога сім'ям біженців із дітьми іноді залишається єдиним джерелом прибутку в сім'ях біженців, але й навіть цю допомогу біженці не завжди отримують через необізнаність у своїх правах.

Законодавство України про біженців практично не виконується в частині, що стосується надання матеріальної допомоги біженцям з боку держави. Ураховуючи мізерний розмір допомоги та численні бюрократичні клопоти з її оформленням, біженці просто не бачать сенсу звертатися за її отриманням. До того ж, оскільки допомога повинна виплачуватися з місцевих бюджетів із наступною компенсацією з Державного бюджету, коштів для біженців не вистачає. Так само незадовільно вирішується питання щодо нарахування біженцям пенсій.

Отже, хоча законодавством і передбачено виплату біженцям матеріальної допомоги та пенсій, виплата такої допомоги знаходиться в незадовільному стані. Тому необхідно таке: 1) доповнити підпункт 9 пункту 1 ст. 87 Бюджетного кодексу України, включивши осіб, які подали заяву про визнання біженцем чи надання додаткового захисту, до категорії осіб, які мають право на грошову допомогу; 2) у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання біженцям грошової допомоги та пенсій» № 1016 передбачити такі зміни: «Грошова допомога визнаним біженцям та особам, які потребують додаткового захисту, складається з щомісячної (протягом року з моменту визнання) грошової та одноразової грошової допомоги на відшкодування вартості переїзду до місця, обраного ними для проживання в Україні».

Відсутність матеріальної підтримки з боку держав змушує біженців самим шукати собі засоби до існування. Право на працю й підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, є важливими правами біженців, передбаченими Законами України: «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту», «Про зайнятність населення».

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про зайнятність населення», іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, яких визнано в Україні біженцями, яким надано притулок в Україні, яких визнано особами, що потребують додаткового захисту, яким надано тимчасовий захист, а також ті, котрі одержали дозвіл на імміграцію в Україну, мають право на зайнятність на підставах і в порядку, установлених для громадян України [14].

Із прийняттям нового Закону України «Про зайнятність населення» дозвіл на працевлаштування для іноземців, які набули статусу біженця, яких визнано особами, що потребують додаткового захисту, або яким надано тимчасовий захист в Україні, непотрібний. Крім того, вони мають право провадити в Україні інвестиційну, зовнішньоекономічну та інші види діяльності відповідно до законодавства. Натомість особи, стосовно яких прийняте рі-

шення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця, мають отримати такий дозвіл у порядку, передбаченому ст. 42 зазначеного Закону.

Вільна реалізація права на працю надзвичайно важлива для біженців, оскільки для них це становить єдину можливість мати постійний заробіток, утримувати себе і членів сім'ї, наймати житло, тобто самостійно інтегруватися в країні притулку.

Право на освіту в Україні надається біженцям нарівні з громадянами України. Можливість отримання біженцями освіти базується на нормах Конституції України, Закону України «Про освіту» та Постанови Кабінету Міністрів України «Про навчання іноземних громадян в Україні» від 26.02.1993 року № 136. Відповідно до цієї Постанови, навчання громадян іноземних держав у навчальних закладах України здійснюється переважно на компенсаційній основі. Щодо біженців ця Постанова нічого не зазначає.

Конвенція про статус біженців передбачає право біженців на початкову освіту на тих умовах, які надаються громадянам. Стосовно інших видів освіти, крім початкової, зокрема можливості навчатися, визнання іноземних атестатів, дипломів і ступенів, звільнення від оплати за право навчатися і зборів коштів, а також стосовно надання стипендій договірні держави повинні надавати біженцям якомога сприятливіший правовий статус і в будь-якому випадку статус не менш сприятливий, ніж той, яким зазвичай користуються іноземці за тих самих обставин. Тобто, стосовно інших видів освіти, крім початкової, норми Конвенції про статус біженців не передбачають для біженців рівних прав із громадянами України.

Практика показує, що початкові школи приймають дітей біженців без обмежень. Водночас спеціальних програм підготовки дітей біженців до школи не розробляється. На перешкоді навчанню стають також мовні проблеми. Існують значні проблеми для дітей, яким довелося пережити тяжкі стреси, що негативно позначилося на їхньому фізичному та психічному стані й може перешкоджати навчанню [4, с. 268].

Законами України: «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про екстрену медичну допомогу» – передбачено, що біженці мають право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування на рівні з громадянами України. Конституцією України кожному надається право на охорону здоров'я й медичну допомогу та закріплено безоплатне надання медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я. Медична допомога біженцям надається в порядку, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 19.03.2014 року № 121 [15]. Згідно із цим порядком, біженцям та особами, які потребують додаткового захисту, медична допомога надається за рахунок бюджетних коштів, передбачених на цю мету і державному та місцевих бюджетах. Безоплатно (за рахунок бюджетних коштів) також здійснюється медичне обстеження й надається екстрена

медична допомога іноземцям та особам без громадянства, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Згідно із Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту», особа, якій надано статус біженця в Україні, має рівні з громадянами України права в шлюбних і сімейних відносинах. Іноземці та особи без громадянства можуть укласти й розірвати шлюби з громадянами України та іншими особами відповідно до законодавства України. Але з укладанням шлюбів і реєстрацією народжень дітей виникає багато проблем. Відповідно до законодавства України про шлюб і сім'ю, перш ніж узяти шлюб в Україні, іноземець повинен довести, що не перебуває в шлюбних стосунках на батьківщині. Зазначена норма покликана захищати інтереси громадян України, які беруть шлюб з іноземцями. Але біженець не може звернутися за підтвердженням свого неперебування в шлюбі на батьківщині до посольства своєї держави, яке представляє політичні сили, від яких він рятувався втечею.

Перешкоджає реєстрації шлюбу та реєстрації народження дітей і відсутність у багатьох біженців чинних національних паспортів, оскільки, відповідно до статті 9 Закону України «Про реєстрацію актів цивільного стану» [16], під час реєстрації шлюбу подається паспорт або паспортний документ іноземця. Трапляються випадки, коли деякі органи реєстрації актів цивільного стану відмовлялися від унесення до свідоцтва про народження дитини запису, не підтвердженого дійсним паспортом того з батьків, хто є біженцем.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про громадянство України», особа, яка народилася на території України, одному з батьків якої надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків або набула за народженням громадянство того з батьків, якому надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, є громадянином України [17]. Отже, діти біженців, народжені на території України, вважаються громадянами України з моменту народження. Водночас, за змістом зазначеного Закону, свідоцтво про народження не входить до документів, що підтверджують громадянство України, тому реєстрація народження й видання свідоцтва про народження не означають автоматичного набуття дитиною біженця громадянства України й у цьому розумінні не створює відповідних правових наслідків.

Закон України «Про громадянство України» передбачає процедуру набуття біженцями громадянства, яка була значно полегшена порівняно з попереднім законом. Адже набуття громадянства України є однією з реальних можливостей біженців інтегруватися в українське суспільство. Конвенція про статус біженців передбачає право біженців на набуття громадянства держави притулку: договірні держави повинні по можливості полегшувати асиміляцію й натуралізацію біженців. Полегшити набуття громадянства біженцями, які постійно та на законних підставах прожива-

ють на її територіях, вимагає від держав-учасниць і Європейська конвенція про громадянство 1997 року [18, с. 117].

Зазначимо, що в дослідженні зосереджено увагу на тих правах біженців, реалізація яких передусім задовольняє основні людські потреби та допомагає біженцям інтегруватися в українське суспільство. Для захисту цих та інших прав Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту» передбачено права біженців на оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; на правову допомогу; на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини нарівні з громадянами України. Це повністю узгоджується з вимогами Конвенції про статус біженців, яка передбачає, що на території договірних держав кожен біженець має право вільного звернення до судів. У судочинстві біженці як учасники процесу користуються такими самими процесуальними правами, що й громадяни України.

Законодавство України визначає не лише права біженців, а і їхні обов'язки. Конституція України визначає основні обов'язки людини та громадянина, що мають загальний характер і не залежать від конкретного правового статусу особи. Біженці зобов'язані дотримуватися Конституції й законів України, шанувати традиції та звичаї народу України. Така вимога узгоджується й із Конвенцією про статус біженців, яка передбачає, що в кожного біженця є зобов'язання щодо країни, у якій він знаходиться, унаслідок яких він, зокрема, повинен підкорятися законам і розпорядженням, а також заходам, які вживаються для підтримки громадського порядку.

Висновки. Отже, аналіз проблем реалізації соціально-економічних прав біженців свідчить, що ці проблеми полягають здебільшого в законодавчій та організаційній сферах. Проблемою регулювання питань захисту біженців в Україні є відсутність узгодженості норм українського законодавства, що регулює різні аспекти суспільних відносин (праця, освіта, соціальний захист тощо), із Конституцією України й законодавством про біженців, причому проблему неузгодженості положень різних нормативно-правових актів О. Поєдинок називає хронічною й такою, що є притаманною для українського законодавства загалом, а не тільки для законодавства про біженців [19]. Існує розрив між проголошеними правами біженців і реальними можливостями їх використання. Не в останню чергу це відбувається через те, що реалізація більшості соціально-економічних прав біженців в Україні потребує від держави значних матеріальних витрат. З іншого боку, більшість цих прав біженців має скоріше декларативний, ніж реальний характер. Реалізація проголошених прав біженців обмежується здебільшого легалізацією біженців на території України: можливістю законно перебувати на її території. При цьому легалізація біженців не супроводжується адекватними діями щодо їх інтеграції в українське суспільство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Ковалишин І.Г. Правовий статус біженців в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / І.Г. Ковалишин. – К., 2005. – 20 с.
3. Фандикова Т. Применение норм международного права в национальном законодательстве Украины / Т. Фандикова // Практическое руководство по вопросам убежища. – К. : Проект Европейского Союза ТАСИС КІ 03-13 UA для Украины, 2005. – С. 72–73.
4. Малиновська О.А. Біженці у світі та в Україні: моделі вирішення проблеми / О.А. Малиновська. – К. : Генеза, 2003. – 288 с.
5. Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 № 3671-УІ // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 16. – Ст. 146.
6. Конвенция ООН 1951 года о статусе беженцев // Сборник международных правовых документов, регулирующих вопросы миграции. – М. : Междун. организация по миграции, 1994. – 368 с.
7. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 № 3773-УІ // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19–20. – Ст. 179.
8. Діяльність пунктів тимчасового розміщення біженців в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dmsu.gov.ua/pro-dms-ukrainy/struktura-dms-ukrainy/ptrb>.
9. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11.12.2003 № 1382-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.
10. Про затвердження Порядку надання біженцям грошової допомоги та пенсій : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.07.1998 № 1016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1016-98-p>.
11. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.
12. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам : Закон України від 18.05.2004 № 1727-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 33–34. – Ст. 404.
13. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.
14. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-УІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
15. Порядок надання медичної допомоги іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають або тимчасово перебувають на території України, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2014 № 121 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/121-2014-p>.
16. Про реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 р. 2398-УІ // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 38. – Ст. 509.
17. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.
18. Европейская Конвенция о гражданстве 1997 года // Сборник двусторонних и многосторонних договоров государств СНГ и Балтии по вопросам гражданства / сост. С. Бритченко, С. Чехович и др. – К., 1999. – С. 117–139.
19. Поєдинок О. Законодавство України про захист прав біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, у світлі її міжнародних зобов'язань / О. Поєдинок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrinur.kiev.ua/publications/publications_9.html.